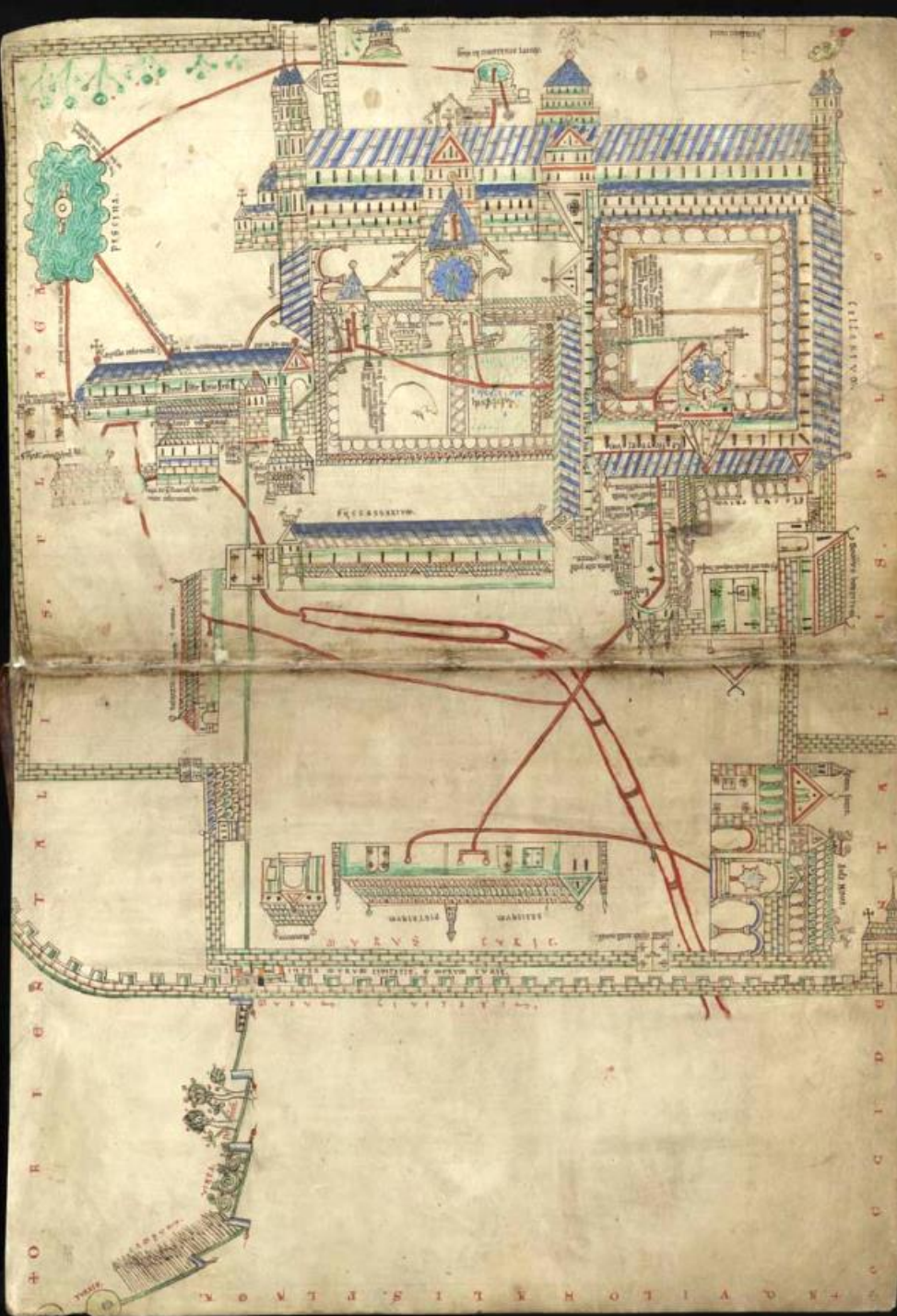

Ogrody klasztorne. Cystersi

Kraków, 2020 r.

Emilia i Artur Karpacz
(UPJP II w Krakowie)

Canterbury, plan opactwa św. Augustyna, opat Wibert, 1165

- szpital i zielnik (herbarium), wirydarz, ogród opacki
- system nawadniający całe opactwo! (pierwszy od 600 lat!)
- czerpano wodę ze stawu oddalonego o kilometr
- około 10 tysięcy litrów wody na godzinę!
- system ukrytych rur, **kolor zielony** – dopływ, **kolor czerwony** – użycie
- najpierw nawadniano winnice, pola pszenicy, sad owocowy leżące poza murami (drugi sad wytyczono na cmentarzu)
- wieża ciśnień, dystrybucja wody do różnych obiektów
- wpierw do **szpitala, łaźni i zielnika**, obok była cysterna i dodatkowa wieża (kolejna znajdowała się na wielkim **wirydarzu**)
- **piscina** – staw rybny – stąd odchodziły różne nieczystości w kierunku miasta

Vide:

<https://www.youtube.com/watch?v=laMQLBK3WZ4>

Cystersi – powstanie i rozwój zakonu:

- modyfikacja monastycyzmu benedyktyńskiego, udoskonalonego przez trzech opatów **Citeaux (Robert, Alberyk i Stefan)** oraz **Bernard z Clairvaux**
- w 1097 roku 21 mnichów postanowiło wcielić na nowo regułę św. Benedykta i opuściło opactwo w Molesme we Francji (działało tam około 1300 klasztorów)

"Exordium Parvum"

„Odrzucili oni wszystko, co było przeciwko Regule, a mianowicie wielkie płaszcze, futra, koszule ze specjalnego lnu [...] różność nakryć stołowych w refektarzu, jak również tłuszcze i wszystko, co było przeciwne czystości Reguły. [...] A ponieważ nie mogli oni znaleźć żadnego miejsca w Regule, ani w żywocie by św. Benedykt, ich nauczyciel posiadał kościoły [...] ofiary albo zapłaty za pogrzeby, dziesięciny innych ludzi, piekarnie, młyny, dwory, albo niewolników [...] odrzucili oni to wszystko [...] św. Benedykt uczy, że mnich musi unikać spraw światowych.”

- w 1100 roku papież Paschalis II oficjalnie zatwierdził zgromadzenie w Citeaux (łac. **Cistercium**), zwane **Nowym Klasztorem** (założyciele są „nowymi rycerzami Chrystusa” ubogimi w Panu)
 - służba Bogu jako czystości, „[...] którzy obmyli swe szaty i wybielili we krwi Baranka”.
- do rozkwitu zakonu przyczynił się **Bernard z Clairvaux**, myśliciel, intelektualista, który w swoich pismach kładł nacisk na rozwój człowieka i ludzką naturę Jezusa (*per Christum hominem ad Christum Deum*)

Opactwo cystersów w Citeaux (rekonstrukcje)

Zasady organizacji klasztorów:

- jednolitość dyscypliny i porządku dnia, identyczność ksiąg liturgicznych i nabożeństw, jednorodność kościołów i klasztorów, duża władza **opata** i **kapituły**
- brak płatnych robotników (przyjmowanie tzw. **konwersów**)
- **reforma życia religijnego**: prosta, surowa liturgia, śpiewy chóralne niemelodyczne (150 psalmów tygodniowo), brak procesji do ołtarzy, uproszczona wersja Mszy Świętej (jedna dziennie)
- ścisła **klauzura**, nakaz milczenia, powstrzymanie się od potraw mięsnych, zachowanie postów

Posiłki: chleb, zupy, kasza, warzywa (jarzyny), gruszki, jabłka, brzoskwinie, orzechy, wino, piwo, ryby (święta)

- architektura kościołów i klasztorów skromna, bez przepychu, zgubnej dekoracji ornamentальной, pionierzy sklepień krzyżowo-żebrowych, brak kolorowych ołtarzy i rzeźb, iluminacji ksiąg czy wież z kamienia (tylko drewniane)

Św. Bernard w "Apologii" pisał:

„[...] wierni zmuszeni są do patrzenia na powykręcane kształty posagów, a nie zastanawiają się z pewnością nad cnotami świętych. [...] Wokół goreją wymyślne lampiony. [...] Jaskrawią się błyskotliwe świecidełka, [...] cóż się przez to zamierza osiągnąć? Może skrucę grzeszników?”

- Powstają kolejne klasztory-matki w **La Ferte (1113), Pontigny (1114) Clairvaux i Morimond (1115), Fontenay (1119)**

- nieznany mnich z Clairvaux w XIII wieku opisywał swoje opactwo jako raj na ziemi, wspominając o rozległych lasach, zadbanych winnicach i sadach, nawadnianych przez liczne kanały, cieniu drzew, śpiewie ptaków, zapachu owoców (porównanie z ***Pieśnią nad Pieśniami***)

https://www.youtube.com/watch?v=09_PDMLfXzQ

Klasztory cysterskie w Polsce

- pierwsze klasztory powstały jeszcze za życia Bernarda, w Jędrzejowie (1139), Łeknie-Wągrowcu (1143), Sulejowie (1176), Wąchocku (1179), Koprzywnicy (1185), a także w Kołbaczu (1174) i Oliwie (1175) na Pomorzu (filie **Clairvaux**)
- w XIII wieku zakładane są kolejne opactwa w m.in. **Mogile**, **Szczyrzycu** (małopolska), Henrykowie, Krzeszowie, Rudach (Śląsk), Łądzie nad Wartą i Bierzwniku (Wielkopolska), Pelplinie, Koronowie (Pomorze) – filie **Morimond**

Fundatorzy

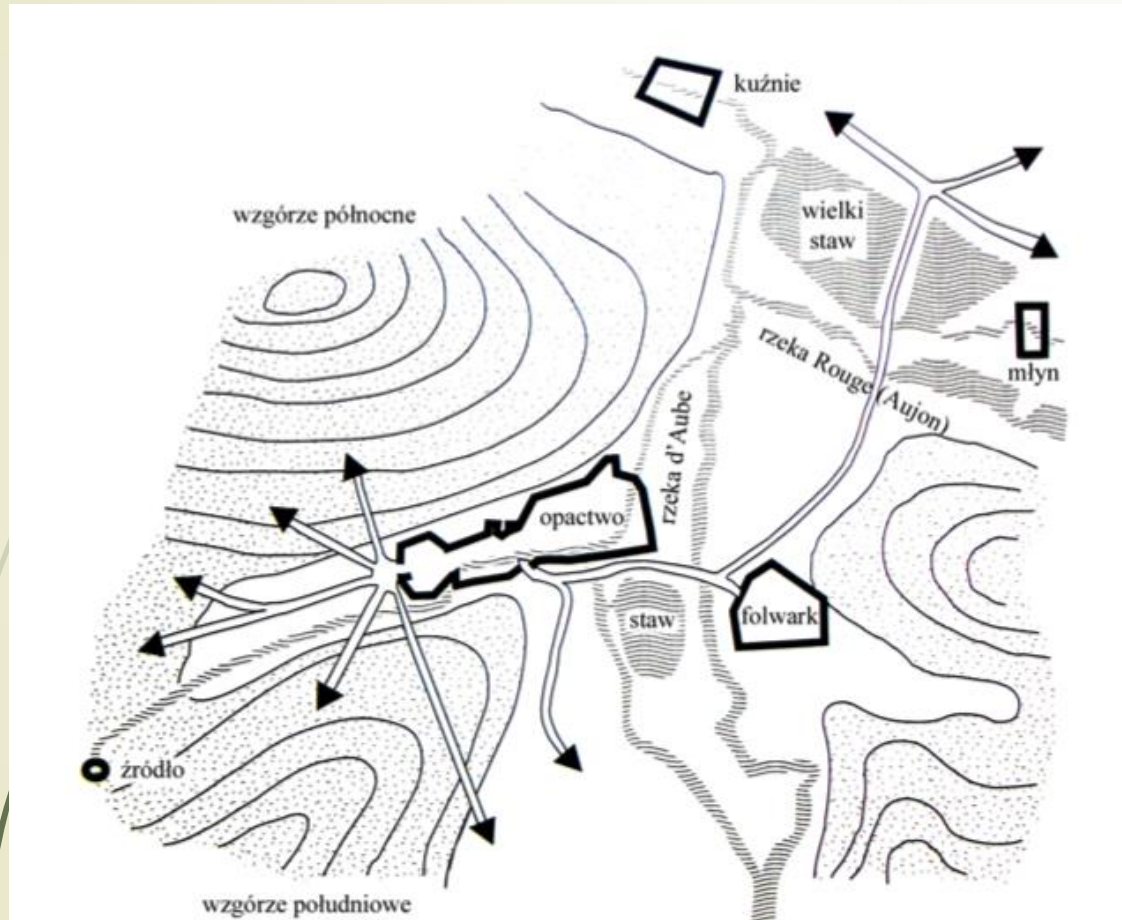
Jędrzejów – możnowładca Jan Gryfita, **Wąchock** – biskup krakowski Gedko, **Sulejów** – książę Kazimierz Sprawiedliwy, **Koprzywnica** – możnowładca Mikołaj Bogoria, **Łekno** – możnowładca Zbilut z rodu Pałuków, **Oliwa** – książę Sambor, **Mogiła** – biskup krakowski Iwo Odrowąż, **Szczyrzyc** – możnowładca Teodor Gryfita

Gdzie lokowano klasztory?

- z dala od siedzib ludzkich, w lesistych i wilgotnych dolinach rzek lub w pobliżu jezior (tereny mało zurbanizowane)
- układ kompleksów podobny jak w Citeaux, Clairvaux czy Morimond: kościół, czworoboczny klasztor, obiekty gospodarskie, warzywniki, sady i winnice (na okolicznych wzgórzach)

Rola wody w opactwach cysterskich

Układ wodny w Clairvaux

- główną cechą nowych zakonników była samowystarczalność oraz dążenie do ujarzmienia natury
- największy nacisk kładziono na **wykorzystanie sieci wodnej** w sąsiedztwie klasztorów (**melioracje**)
- zapotrzebowanie na wodę z punktu widzenia **liturgii** (woda poświęcona), **gospodarki** (nawodnienie i kanalizacja) oraz **użytku zbiorowego** (woda pitna, kuchenna i łazienna)
- wzorem opactw benedyktyńskich w wirydarzach funkcjonowały **fontanny z rurociągami** rozprowadzającymi wodę
- system dzielono na „**zewnętrzny**” (czerpanie wody z rzeki, kanały i spiętrzenia pomagały zasilać młyny i ogrody) oraz „**wewnętrzny**” (zasilanie samego klasztoru)
- duże znaczenie **hodowli ryb i utrzymania stawów** (jeden z głównych pokarmów doby średniowiecza, jadano karpie, liny, jesiotry, szczupaki, płocie, węgorze)

"Opactwo będzie wylewało wodę na ręce gości. Po tym obmyciu,
powie się:

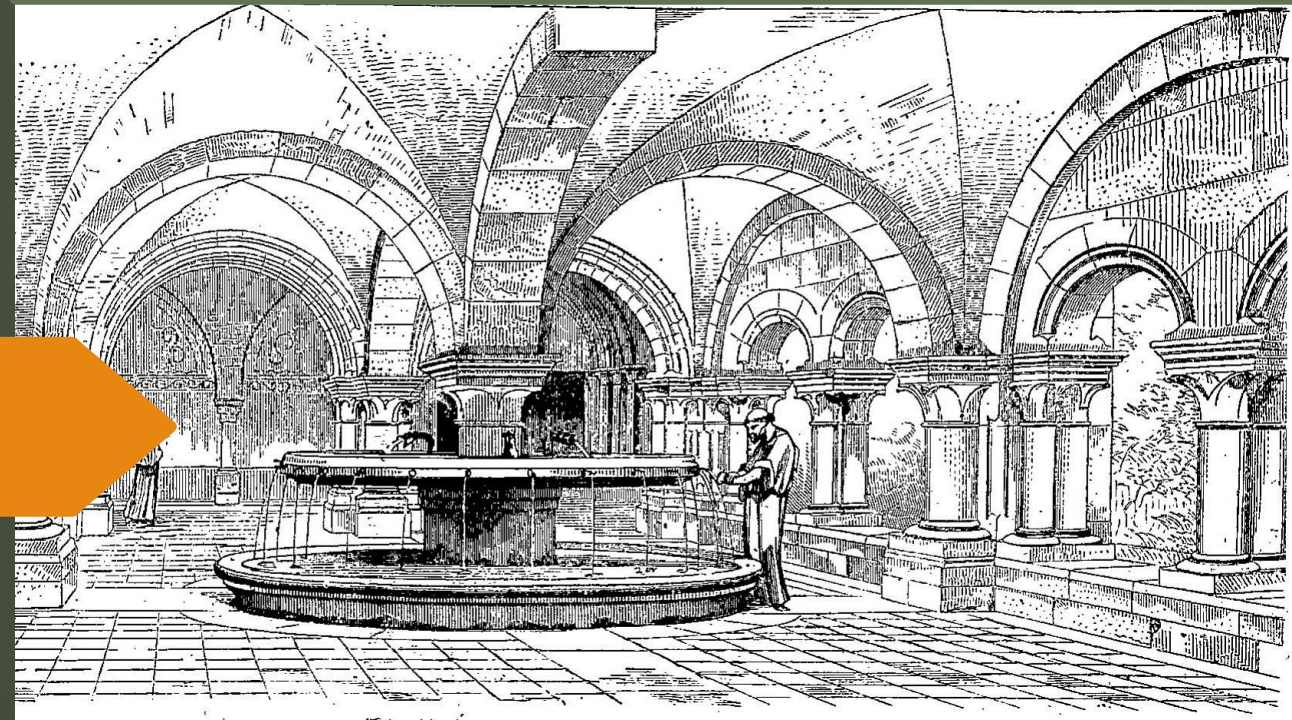
Boże otrzymaliśmy Twoją miłość pośrodku świątyni"

Reguła C. 53 12/14

- niezwykle ważne znaczenie **symboliczne** i **duchowe** (wymiar eschatologiczny, woda jako element oczyszczający)
- lokowano je na dziedzińcach **ogrodów opackich** lub **ozdobnych** (nie kontemplacyjnych)
- okrągłe, wieloboczne **baseny** z kilkoma poziomami (nawiązanie do **baptysteriów**)
- główne fontanny przy wejściach do **refektarzy** w formie wież (umycie rąk)

Góra: barokowa fontanna w **Maulbronn**

Dół: rekonstrukcja *lavatorium* w **Fontenay** (Viollet-Le_Duc)

Ogrody cysterskie - charakterystyka

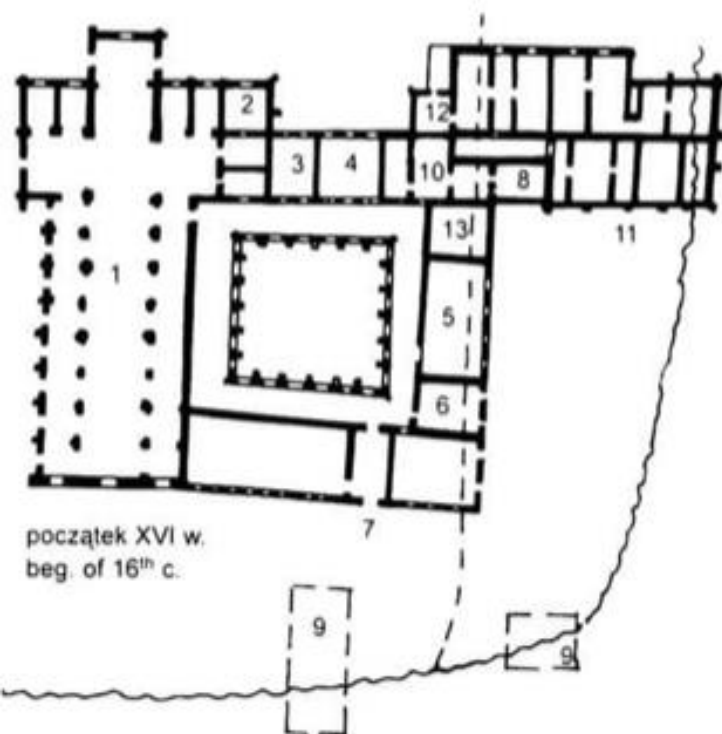
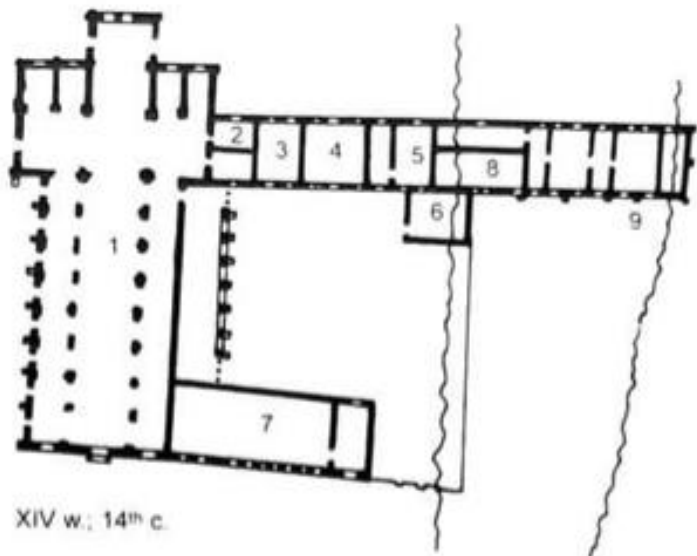
- rozwiązania wywodzą się z klasztorów benedyktyńskich, centralny punkt zajmuje **wirydarz** (atrium), znany też jako **ogród krzyżowy (kontemplacyjny)** z dwiema przecinającymi się alejkami, studnią na środku, porośniętą trawą
- **warzywniki** i **sady** znajdowały się w obrębie murów (w klauzuli), **winnice** porastały dalsze zbocza (dbali o nie konwersi)
- **ogrody zielone (herbaria)** leżały blisko szpitali, łaźni (posiadały niekiedy osobne ogrody)
- wyjątkiem u cystersów są **ogrody opackie i pałace opatów** (reprezentacyjne formy)

Najlepsze przykłady ogrodów:

Cîteaux, Clairvaux, Fontenay

Vide:

https://www.youtube.com/watch?v=By63hfzuiYI&feature=emb_title

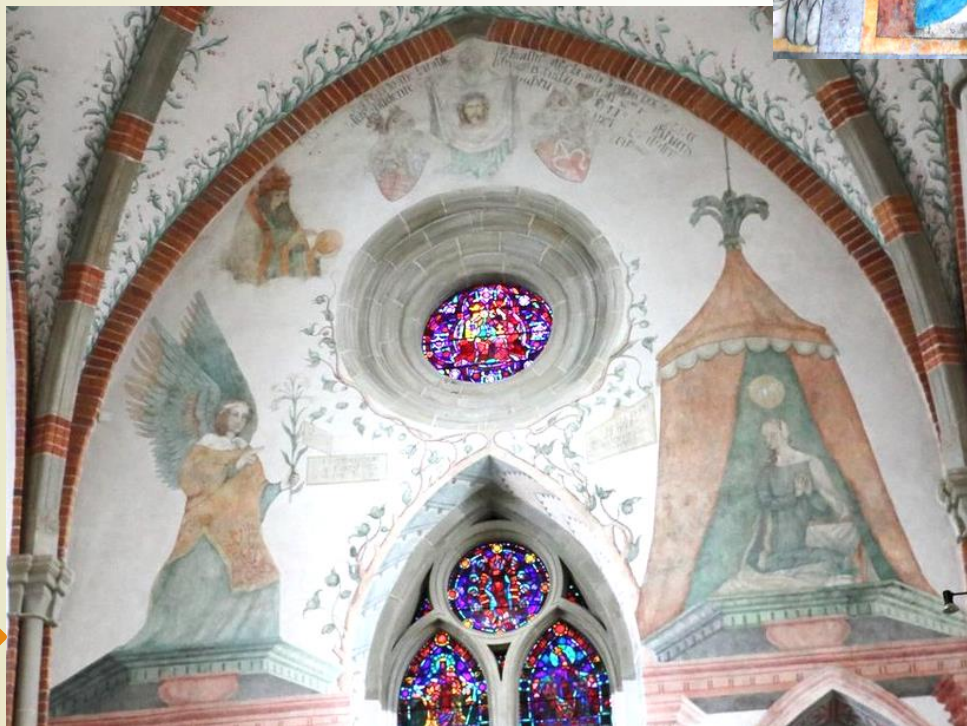
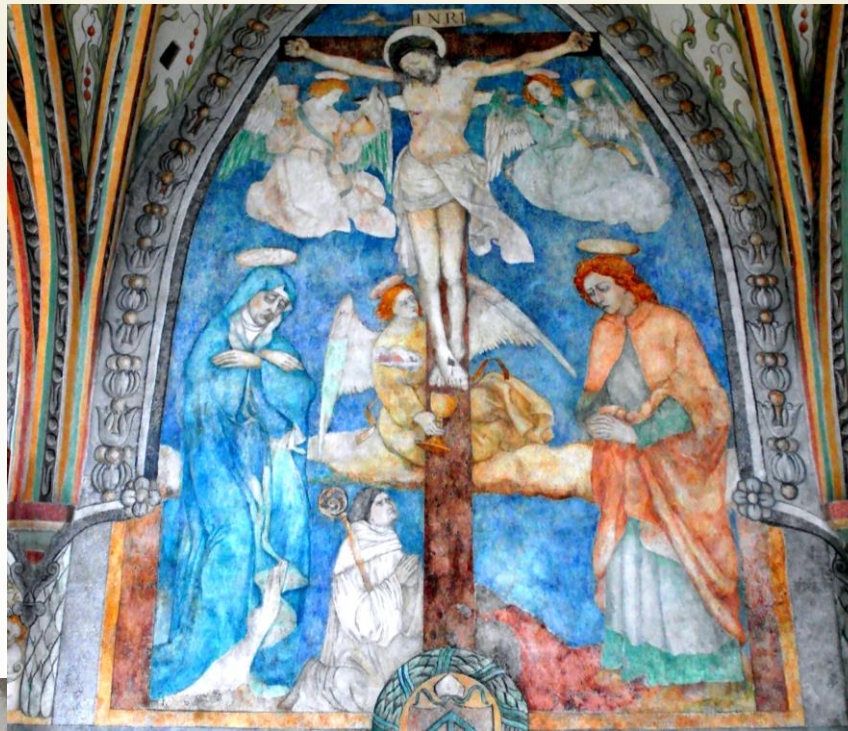

Opactwo cystersów w Mogile

- położenie na terenie nizinym, przy szlakach handlowych i rzece zw. **młynówką** (niedaleko Wisły) i rzece **Dłubni**
- bracia przybyli z Lubiąża na Śląsku z inicjatywy **Wisława i Iwona Odrowążów** w **1220 roku**
- pierwszy klasztor wznoszono w latach **1266-1283** za opata **Hermana**
- w **1444 roku** doszło do **trzęsienia ziemi (sic!)**, a w **1447 roku** klasztor spłonął (odbudowa za **Marcina Matyspanka**)
- za rządów **Erazma Ciołka** brat **Stanisław Samostrzelnik** wykonał malowidła w kościele, krużgankach i bibliotece
- kolejne odbudowy po pożarach w latach **1559-1586** i **1586-1601** (opaci **Białobrzeski** i **Goślicki**)
- w czasie **potopu szwedzkiego** splądrowano klasztor (zniszczenia dopełniły wojska siedmiogrodzkie)
- odbudowa zniszczeń około **1670 roku**, w **1712 roku** zawaliło się **sklepienie nawy**, w **1748 roku** wieżyczka sygnaturki uszkodziła nawę boczną (przebudowa barokowa)
- w opactwie działało tzw. **Studium Generalne**
- **po rozbiorach nie skasowano klasztoru!** (Wolne Miasto Kraków)

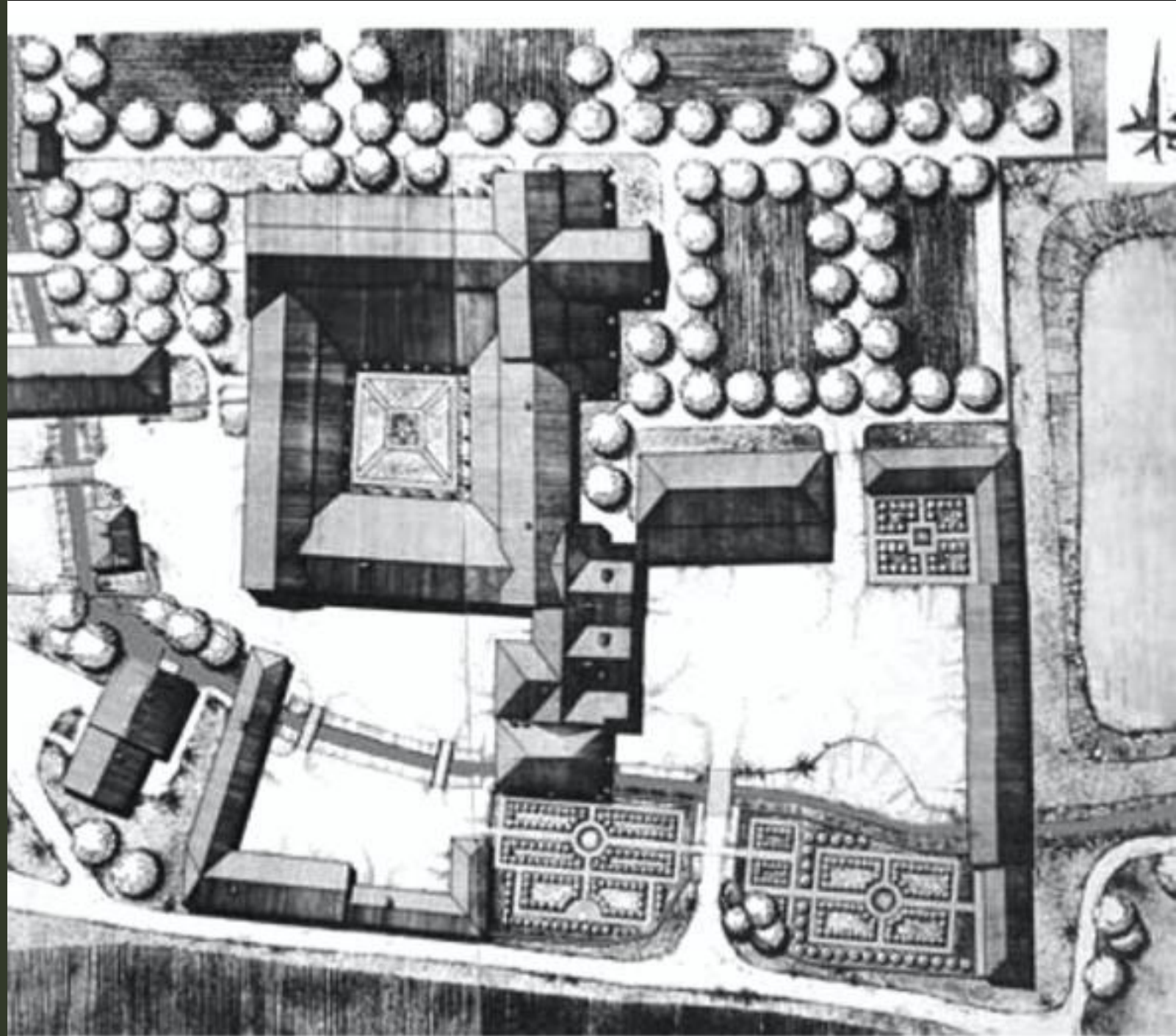
Stanisław Samostrzelnik, dzieła w opactwie cystersów w Mogile

- Ukrzyżowanie
- Zwiastowanie
- Dekoracja sklepienia biblioteki

Ogrody w opactwie cystersów w Mogile

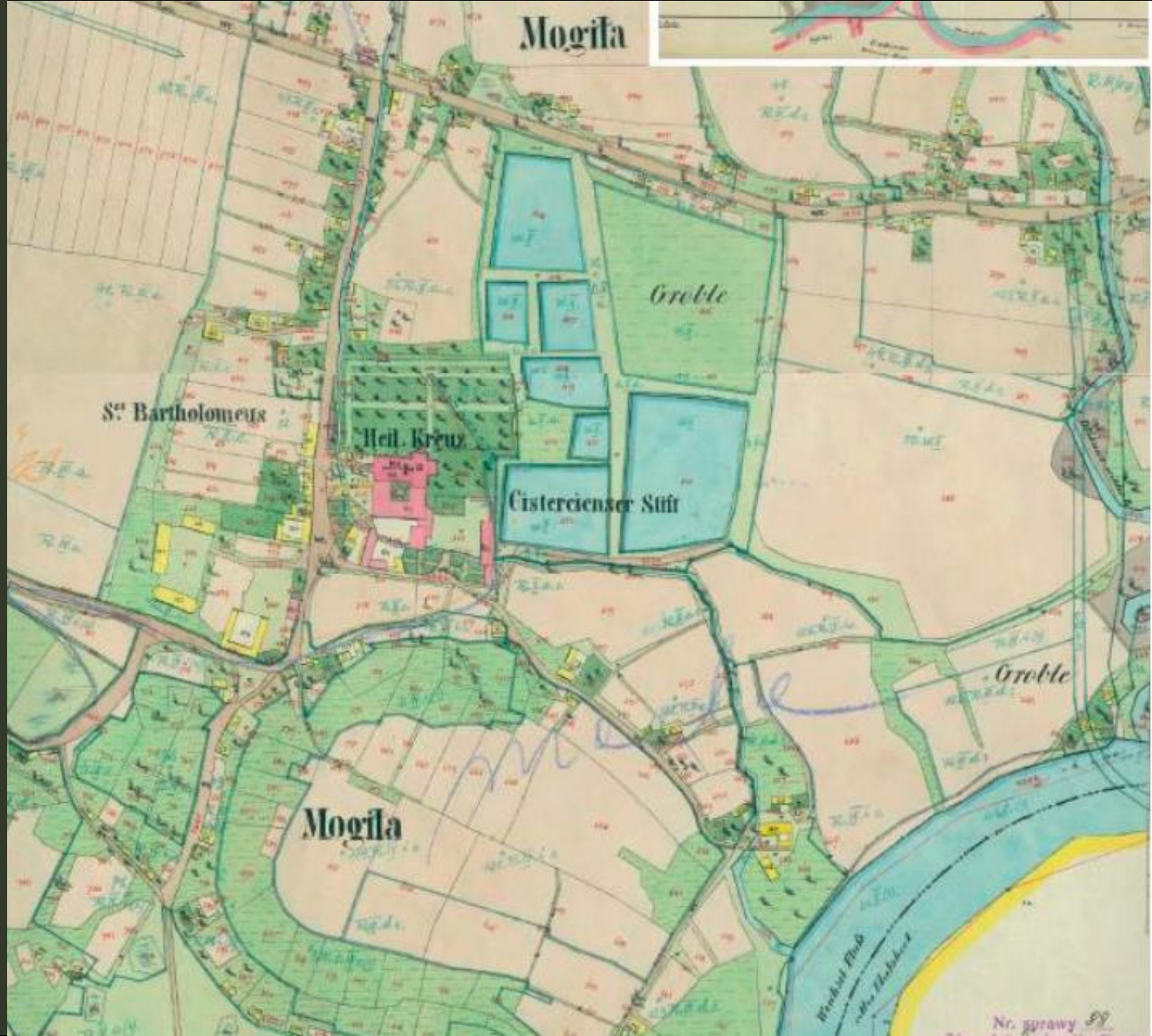
- Zachowały się wcześniejsze **mapy**: **plan z XVI wieku** zawiera wirydarz podzielony na cztery części, ogród użytkowy z kwaterami drzew; **plany z 1784 i 1819 roku** zawierają aleje wjazdową z bramą, **ogrody** położone na północ i wschód, a **stawy** na wschód od klasztoru
- ogrody średniowieczne rekonstruowane przez **Gerarda Ciołka** na podstawie planu Mogiły z **1838 roku** i **rysunków Jana Kempa z 1848 roku** (ogrody geometryczne, barokowe, odwołujące się do Citeaux i Clairvaux)

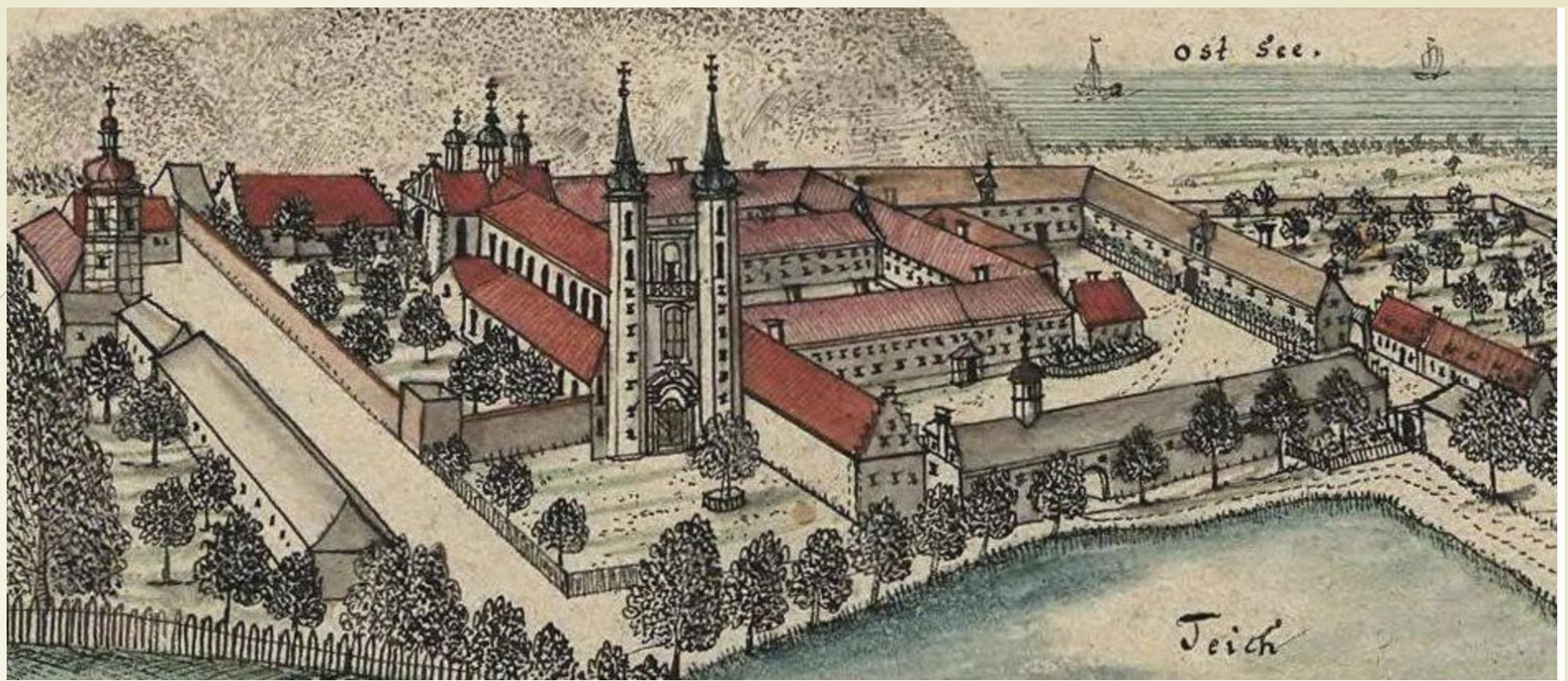

- ▶ najstarsze źródła rękopiśmienne dotyczące ogrodów pochodzą z okresu **po 1740 roku** (opisy dwóch młynów, pasieki, sad, warzywnik)
- ▶ w części południowej klasztoru znajdował się system nawadniający z **dwukondygnacyjną latryną** (na wirydarzu **studnia**)
- ▶ woda zasiląca cały klasztor, ogrody, młyn (nieczystości odprowadzano do Wisły), wykopano **stawy** (Kopcowy, Kapłański, Kasztelański, Gasiciel)
- ▶ pola uprawne po zachodniej stronie opactwa (obwiedzione murem)
- ▶ na południe stał młyn, przeorał, masztarnia (opływała je rzeka)

Vide:

<https://www.youtube.com/watch?v=T3Wy0MaQG>

Park Oliwski (ogrody opactwa cystersów w Oliwie)

- latach 1754-1756, z inicjatywy **opata Jacka Hiacynta Rybińskiego** powstał rokokowy pałac z ogrodem o geometrycznej formie w typie włoskim i francuskim
- opracowany przez **ogrodnika Hentschela**, a wykonawstwo powierzono **Kazimierzowi Dębińskiemu** z Kocka (wcześniej zatrudniony u Izabeli Czartoryskiej w Wilanowie)
- do pałacu od basenu wodnego (**Staw Łabędziowy**) wiodła **aleja lipowa** (bindaże) w kierunku rokokowego **gazonu**
 - oś dłuższą stanowiła aleja idąca w stronę morza (**Droga do Wieczności, Książęcy Widok**)
 - od północy zaprojektowano **parter ogrodowy** i **labirynt**, od wschodu – **zwierzyńiec**
- w **1784 roku** powstało nowe założenie w stylu angielsko-chińskim z pagórkami, kaskadami, pawilonami, świątynią antyczną, grotami szeptów, domkami włoskimi, rzezbami etc. (projektu poczdamskiego ogrodnika **Johanna Georga Nicolausa Saltzmanna**)
- w końcu XIX wieku na terenie parku powstało alpinarium (570 gatunków wysokogórskich), cieplarnia i palmiarnia
 - od **1925 roku** siedziba biskupstwa

Pałac Opatów

Zrealizowano w ramach projektu „Historyczne ogrody Małopolski w naszej pamięci i fotografii”,
dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury (2020 r.)